

Віра Кречетова

*Донецький національний технічний університет (м. Покровськ),
Україна*

ПОСТПРАВДИВА ПОЛІТИКА І ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ПРЯМИХ ПИТАНЬ У СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ

Vira Krechetova

Donetsk National Technical University (Pokrovsk), Ukraine

POST-TRUTH POLITICS AND THE EXPEDIENCY OF USING DIRECT QUESTIONS IN SOCIOLOGICAL STUDIES OF YOUTH CIVIL IDENTITY

The article studies genesis and proliferation of the term “post-truth”, considered the Word of 2016.

Using the examples of the results of referendums and sociological surveys of the population regarding the independence of the Quebec province expressed is the hypothesis about the answers to direct questions in the research of public identity. Analyzed are the results of surveys conducted in different points of time by Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Razumkov Centre and Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation regarding the support of the ideas of separation of certain areas of Ukraine, as well as research of civic identity of students conducted by the Laboratory of Problems of the Higher School of Kharkiv’s University of Humanities “People’s Ukrainian Academy” with author’s participation.

Using the results of a survey, conducted in March 2014 for the public organization “Gromadska varta”, established answer to which indirect question demonstrates the core difference between inhabitants of Donetsk and Luhansk oblasts and three eastern regions of Ukraine. Confirmed is the operation of classical sociological effects of the “orchestra car” (P. Lazarsfeld) and “spiral of the silence” (E. Noel-Niman) for the inhabitants of Donbas region.

Key words: post-truth politics, civic identity, civic identity formation in education system, indirect question, Kharkiv, Donbas, the East of Ukraine.

Укладачі Оксфордського словника англійської мови оголосили Словом 2016 року прикметник POST-TRUTH, визначивши його як «такий, що відноситься до обставин, або такий, що позначає обставини, за яких об’єктивні факти припиняють впливати на формування громадської думки, натомість апелюючи до емоцій і особистих переконань» – ‘relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief’¹.

На нашу думку, на перемогу саме цього слова вплинув неочікуваний для більшості соціологів і політичних аналітиків результат виборів Президента США, але деякі з українських дослідників міжнародних відносин передбачали такий результат у своїх наукових публікаціях, посилаючись саме на вплив емоцій і переконань. Так, М. Єршомін у своїй статті, яка вийшла ще в жовтні 2016 року, стверджує, що обличчя одного з головних претендентів «підсвідомо, викликає довіру чи, принаймні, зацікавленість», адже «майже кожні новорічні свята <...> по телебаченню будь-якої країни досить легко знайти фільм «Один удома 2: Загублений у Нью-Йорку» (Home Alone2: Lost in New York, реж. Кріс Коламбус, автор сценарію – Джон Х’юз, 20th Century Fox, Hughes

¹ 2016 год близится к своему завершению. *lingvolive.com*. <<https://www.lingvolive.com/ru-ru/community/posts/623767>> (2016, грудень, 18)

Entertainment, 1992), де майбутній кандидат у президенти зіграв невелику роль фактично самого себе, показуючи головному герою, як пройти до вестибюлю готелю, який йому ж і належить». Це не випадковий епізод біографії чи результат умовлянь власника кимось із авторського колективу фільму, а один із найбільш успішних проявів цілеспрямованої популяризації свого образу, адже «його акторська фільмографія налічує щонайменше 20 появ у художніх фільмах та серіалах і безліч – у документальних фільмах»¹.

Також варто згадати його роботу у якості ведучого телевізійного шоу – до речі, найбільш високоплачуваного на цьому каналі². Доцільність такої стратегії підтверджує інший кандидат³ (John McCain / Internet Movie Database, 2016), але жоден з фільмів, в яких він взяв участь як актор, не набув такої всесвітньої популярності, отже, і його результати як політика виявились скромнішими.

Можливо, якщо символіка нашої Батьківщини асоціюватиметься зі святковим і радісним, викликати приємні емоції, громадянська ідентичність українців ніколи не впаде до критичного для держави рівня. Проте ця інтуїтивна пропозиція на основі особистих переконань автора, звичайно, потребує детального розгляду і обґрунтування.

Сам термін 'post-truth' вживався і раніше, як і слова 'постмодерний' та 'постсучасний', але був практично забутий, і досі не мав відповідного перекладу українською. Проте останніми місяцями «постправдивих» обставин у світовій політиці стало надзвичайно багато, тому це слово випередило всіх інших претендентів, серед яких були, закорема, 'Brexit' (прихильник виходу Великої Британії з ЄС) та Brexit, який всупереч всім економічним доводам, вперше цього року показав ефективність постправдивої політики ('post-truth politics') та можливість перемоги ідеї відокремлення – хоча і не від держави, а від союзу держав. Як відомо, референдум щодо виходу Великої Британії з ЄС, також названий як Brexit (скорочення від англ. **Britain** + **exit**) відбувся у Великій Британії та Гібралтарі 23 червня 2016 року. Результат: 51.9% за вихід, 48.1% проти, явка 72.2%⁴. І це не може не викликати занепокоєння – адже в економічно розвинених країнах зрілої демократії також є території, жителі яких мають традиційні сумніви щодо визначення своєї громадянської ідентичності.

Класичним для світової політики (до того ж багаторівневим) зразком цього є провінція Квебек, у якій франкомовні мешканці, що називають себе pure laine – «чиста вовна»⁵, мають такий саме, як і англомовні, рівень життя і дуже подібні політичні й соціальні та цінності. Більше того, квебекуа, яких в 2006-му році парламент Канади визнав особливою нацією в складі держави, та канадці ставляться одне до одного з приязню та повагою. Проте навіть широкі права автономії, надані федеральною конституцією ще 1867 року (контроль за мовою, культурою, релігією, освітою, соціальними послугами і низкою інших питань, федеральний уряд зайнятий економічними, банківськими, військовими, торговельними та зовнішньоекономічними справами)⁶, не закрили питання сепаратизму: Квебек досьгодні так і не підписався під Конституційним Актом 1982 року, який одним зі своїх принципів проголошує політичну незалежність Канади від Великої Британії. При цьому аборигени (ескімоси та індіанці) ясно дають зрозуміти, що у випадку відділення вимагатимуть, в свою чергу, виділення їх територій з Квебека з метою залишити їх у складі Канади, що, природно, викликає різке заперечення з боку уряду провінції і підтримується представниками федерального уряду⁷. (Движение за независимость Квебека, 2012)

¹ Срьомин, М. (2016). Універсальність кінематографу у міжнародній політичній комунікації. *Політичне життя*, 1-2, 119-125. *jpl.donnu.edu.ua*. <<http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/2686/2720>> (2016, грудень, 29)

² Donald Trump. *Internet Movie DataBase imdb.com*. <<http://www.imdb.com/name/nm0874339/reference#actor>> (2016, грудень, 29)

³ John McCain. *Internet Movie DataBase imdb.com*. http://www.imdb.com/+_name/nm0564587/reference#actor (2016, грудень, 29)

⁴ Референдум щодо членства Великої Британії в ЄС 2016, *uk.wikipedia.org*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Референдум_щодо_членства_Великої_Британії_в_ЄС> (2016, грудень, 29)

⁵ Архипов, А. Канада теряет Квебек, 07/09/2012, *vesti.ru*. <<http://www.vesti.ru/doc.html?id=900721>> (2016, грудень, 29)

⁶ Сладкий, Д. (2008) Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки. *Політичний менеджмент*, 2008, п.2.

⁷ Движение за независимость Квебека, 05/08/2012. *propagandahistory.ru*. <<http://propagandahistory.ru/672/Dvizhenie-za-nezavisimost-Kvebeka>> (2016, грудень, 29)

Згадаємо: на референдумі 1980 року 59,6 % населення провінції голосували «проти» відокремлення, 40,4 % – „за”, явка 85,6 %¹; в 1995 році «проти» голосували 50,5%, «за» 49,4 % при рекордно високій для Квебеку явці 93,5%², і питання мови не стало визначальним – для 80% квебекців рідною є французська і лише для 8% англійська³. На щастя для Канади, у 2016 році, який став тріумфом постправдивої політики, такий референдум не проводився.

Зазначимо важливий для нашого подальшого аналізу факт – за даними соціологічних опитувань 2012 року, кількість тих, хто виступає за відділення провінції Квебек, становила лише 28%⁴, а не 49% і не 40%, як це показали референдуми. Отже, спробуємо з'ясувати, чи означає це, що за 17 років значна кількість квебекців змінила свою думку щодо незалежності провінції, або це є проявом загальної тенденції, за якою соціопитування з прямими питаннями не можуть виявити справжню кількість людей з нестійкою громадянською ідентичністю, так само, як і прямі питання щодо підтримки певних політичних сил ніколи не нададуть правдиву картину реального голосування в день виборів навіть у традиційно демократичних суспільствах⁵.

На жаль, деякий відсоток людей, які підтримують ідеї сепаратизму, є у всіх суспільствах. І значне погіршення економічного становища у 90-ті роки, що відчули на собі всі громадяни України з покоління, народжених за часів СРСР, і відносно підвищення рівня життя після 2000 року ніяк не вплинуло на бажання деяких із них повторно змінити державу свого проживання, не виходячи зі своєї квартири, так би мовити, «поїхати разом з вокзалом». Проте у часи, коли ці ідеї не є предметом активного обговорення, сепаратистські думки тримаються десь у підсвідомості, натомість підвищення уваги до цих питань, події, що дозволяють уявити реальність подібних сценаріїв, збільшують і відсоток їх прихильників, виявлених під час проведення соціологічних досліджень з прямими питаннями.

На підтвердження нашої гіпотези проведемо аналіз результатів дослідження, виконаного для ГС «Громадська варта» з 16 по 30 березня 2014 р. за участі Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» (опитано 2010 респондентів у 23 областях та м. Києві за квотною вибіркою, репрезентативною за статтю, віком, освітою, регіонами і типами поселень, похибка вибірки не перевищує 2.3%, результати опубліковано 11.04.2014 року)⁶. До Західного регіону віднесені 7 областей – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька (Львівська область у переліку не зазначена – можливо, опитування в ній не проводилось, або його результати не були опрацьовані), до Центрального – Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області та м. Київ (9+1), до Південного регіону – Миколаївська, Одеська та Херсонська (3 області). Східний регіон містить 3 області – Дніпропетровська, Запорізька та Харківська, Донбас – Донецька та Луганська області⁷.

Традиційно раніше в такого роду опитуваннях використовувався інший регіональний розподіл (Тищенко, Горобчишина, 2010, с. 16) – Донецька і Луганська область були в складі Східного регіону, Крим – у складі Південного, але в березні 2014 року провести таке опитування в АР Крим вже, очевидно, було нереально.

Можливо, така недостатня увага до Донбасу як «особливого регіону» (на відміну від Криму, на «окремість» якого завжди звертали увагу соціологи – наприклад, на сайті Центру ім. О. Розумкова у розділі «Соціологічні дослідження: Регіони: Крим» наведено 27 опитувань з 2006

¹ Референдум щодо суверенітету Квебеку 1980. *uk.wikipedia.org*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Референдум_щодо_суверенітету_Квебеку_1980> (2016, грудень, 29)

² Референдум щодо суверенітету Квебеку 1995. *uk.wikipedia.org*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Референдум_щодо_суверенітету_Квебеку_1995> (2016, грудень, 29)

³ Движение за независимость Квебека, 05/08/2012. *propagandahistory.ru*. <<http://propagandahistory.ru/672/Dvizhenie-za-nezavisimost-Kvebeka>> (2016, грудень, 29)

⁴ Архипов, А. Канада теряет Квебек, 07/09/2012. *vesti.ru*. <<http://www.vesti.ru/doc.html?id=900721>> (2016, грудень, 29)

⁵ Попова, О.В. (2002). *Политическая идентификация в условиях трансформации общества*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 83.

⁶ Чи властиві українцям настрої сепаратизму, 11/04/2014. *dif.org.ua*. <<http://dif.org.ua/article/chi-vlastivi-ukraintsyam-nastroi-separatizmu>> (2017, лютий, 13)

⁷ Чи властиві українцям настрої сепаратизму, 11/04/2014. *dif.org.ua*. <<http://dif.org.ua/article/chi-vlastivi-ukraintsyam-nastroi-separatizmu>> (2017, лютий, 13)

до 2013 року¹), також вплинула на те, що низький рівень громадянської ідентичності у Донецькій і Луганській областях у порівнянні з іншими областями начебто так само промислового, переважно урбанізованого і російськомовного Сходу ніяк не відображався у всеукраїнських дослідженнях до 2014 року, коли випробування України на міцність дали зовсім різний результат на Донбасі та в інших східних та південних областях, при цьому наявність спільного кордону з Росією і активна підтримка дій «Беркуту» на Майдані харківською владою та частиною жителів виявились не критичними. Тому з другої половини 2014 року Донбас розглядається окремо від Сходу – адже провідні соціологи України нарешті побачили, що «тамтешні жителі мають сформовану субрегіональну ідентичність. Її базові риси – відчуття окремішності, відмінності, особливої ролі та особливих претензій»².

Далі у нашому аналізі результатів зазначеного опитування для ГС «Громадська варта» виведено, відповіді на які питання показують різницю між громадянами зі Сходу та Півдня і громадянами з Донбасу. Перше питання було поставлено «взагалі» – «Чи підтримуєте Ви ідеї відокремлення своєї області (регіону) від України і приєднання до іншої держави». Таку ідею підтримали 8,3% опитаних (на Донбасі 18,2%, на Сході 7,3%, на Півдні 6,5%, в Центрі 2,0%, на Заході 0,5%), проти висловились 80,6%. У регіональному розподілі відповідей показовим є впевнене лідерство Центру (30,2%) за кількістю тих, кому було важко відповісти, що нехарактерно більше для жодного з питань – вочевидь, уявити виокремлення і приєднання до іншої держави області, яка або не має виходу до державного кордону, або межує з Білоруссю, досить важко (хоча, можливо, це є технічною помилкою, оскільки сума відсотків у цьому питанні перевищує сто; також в опублікованих таблицях є ще декілька стовбців, сума за якими менше ста, і це ніяк не пояснюється).

Детальний аналіз всіх запропонованих варіантів розділення України заслуговує окремої статті, тому тут лише наведемо для порівняння дані соціологічного дослідження Центру ім. О. Разумкова "Ідентичність громадян України: стан і зміни" (травень-червень 2007 року), у якому перелік варіантів роз'єднання був максимально коротким: 88,2% опитаних висловились проти виходу їх області зі складу України і утворення власної держави, 85% виступали проти того, аби їхня область вийшла зі складу України і приєдналася до іншої країни³.

Отже, хоча зміни і є відчутні – кількість прихильників єдності України зменшилась на 5-8% в залежності від варіанту, але ситуація в цілому, на перший погляд, начебто не критична – на Донбасі в березні 2014 року будь-який варіант відокремлення підтримувала меншість населення. При цьому найбільш вражаючими, на перший погляд, є відповіді на питання «Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?» – «Так» відповіли 89,7% респондентів Донбасу при 89,1% для України загалом. Нагадаємо – опитування проведено з 16 по 30 березня 2014 р. по всій території України, за виключенням Криму⁴.

Широко розповсюджені у ЗМІ, насамперед завдяки Reuters, результати опитування, проведеного Центром Разумкова 21-25 грудня 2013 року: 84% жителів Криму назвали Україну Батьківщиною, не вважали так 3%, не з'ясували для себе це питання 13%⁵. Хоча в 2011-му на питання того ж Центру Разумкова «Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?» лише 71,3% опитаних кримчан відповіли «Так», ще 18,6 % – «Ні» (дослідження проведене з 21 лютого по 14 березня 2011 року в АР Крим і Севастополі, опитано 2020 респондентів віком від 18 років, теоретична похибка вибірки 2,3%). На питання «Чи хотіли б ви, щоб Крим вийшов зі складу України і увійшов до складу Росії?» у 2011 році «Так» відповідали 24,4%, і це значно менше, ніж 32,3% у аналогічному опитуванні 2009 року⁶.

¹ Соціологічні дослідження: Регіони: Крим. *uceps.org*. <http://www.uceps.org/ukr/socpolls.php?cat_id=191> (2017, лютий, 13)

² Якименко, Ю. Більшість громадян хотіла б пишатися своєю державою і пишається нею, 09/07/2016. *tyzhden.ua*. <<http://tyzhden.ua/Society/169034>> (2017, березень, 12)

³ Тищенко, Ю., Горобчишина, С. (2010) *Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності»*. Київ: Український незалежний центр політичних досліджень, 26

⁴ Чи властиві українцям настрої сепаратизму, 11/04/2014. *dif.org.ua*. <<http://dif.org.ua/article/chi-vlastivi-ukraintsyam-nastroi-separatizmu>> (2017, лютий, 13)

⁵ Абсолютное большинство крымчан называло Украину своей Родиной за четыре месяца до аннексии, 27/03/2014. *odnako.su*, <<http://odnako.su/news/politics/-46823-absolyutnoe-bolshinstvo-krymchan-nazyvalo-ukrainu-svoey-rodinoy-za-chetyre-mesyaca-do-anneksii/>> (2017, грудень, 29)

⁶ Україна, що втратила Крим, чи Крим, що втратив Україну? 23/04/2014 *akulamedia.com*. <<http://akulamedia.com/ukraina-scho-vtratile-krim-chi-krim-scho-vtrativ-ukrainu>> (2017, березень, 11)

Подібні питання були також у двох соціологічних дослідженнях, проведених під керівництвом д. іст. н., проф. Астахової В.І. Лабораторією проблем вищої школи і кафедрою соціології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»:

1) «Студент ХХІ століття» – в 2009 році за участі автора опитані студенти ВНЗ України 3-4 рівнів акредитації (n=2338, вибірка репрезентативна за типами навчальних закладів, напрямом підготовки й курсу навчання, серед них представників Харкова 603);

2) «Роль молоді в становленні громадянського суспільства (на прикладі Харківського регіона)» – в травні 2014 року (n=1199, з них студентів 773).

Основні питаннями, за якими проведено порівняння, такі: «Обрали б Ви Україну своєю Батьківщиною, якщо б мали можливість вибору?» і «Чи пишаєтесь Ви тим, що є громадянином України?». Перше, на нашу думку, точніше показує відданість Україні, ніж пряме запитання (відсутнє у «Студенті ХХІ століття») «Чи вважаєте Ви себе людиною, відданою Україні, українському народу?», з якого починається опитування 2014 року. Відсоток тих, кому було важко на це відповісти (25,0%), посів друге місце з усіх схожих питань анкети, складнішим виявилось тільки повідомити, чи пов'язує респондент свій особистий успіх з благополуччям України (не визначились 28,8%). Для порівняння із середньукраїнськими показниками останнім рядком до таблиці 1 додано відповіді на це питання з всеукраїнського моніторингу Інституту соціології НАН України 2010 року.

Таблиця 1

**Порівняння відповідей студентів м. Харкова щодо відданості Україні
(% респондентів)**

Твердження	Оцінки									
	Так		Скоріше, так		Важко відповісти		Скоріше, ні		Ні	
	2009	2014	2009	2014	2009	2014	2009	2014	2009	2014
Чи вважаєте Ви себе людиною, відданою Україні, українському народу?		30,3		33,1		25,0		7,5		4,0
Обрали б Ви Україну своєю Батьківщиною, якщо б мали можливість вибору?	20,2	26,4	25,7	21,8	23,1	20,4	12,9	19,7	18,1	11,7
Чи пишаєтесь Ви тим, що є громадянином України?	18,8	40,3	26,0	23,5	17,8	22,8	22,6	7,4	14,7	6,0
	2010		2010		2010		2010		2010	
Ви пишаєтесь чи не пишаєтесь тим, що є громадянином України? ¹	11,1		38,3		31,3		11,9		7,2	

З таблиці 1 видно, що кількість студентів Харкова, які обрали б Україну своєю Батьківщиною, якщо б мали можливість вибору (сума «Так» і «Скоріше так»), зросла з 45,9% у 2009 році до 48,2% у 2014 році, хоча це і в межах статистичної похибки.

Студентство стало категоричнішим у позитивних відповідях – «Так» піднялось з 20,2% до 26,4%, «Скоріше так» впало з 25,7% до 21,8% – і обережнішим у негативних – «Ні» знизилось з 18,1% до 11,7%, «Скоріше ні» підвищилось з 12,9% до 19,7%. Схожою є і динаміка змін серед тих, хто пишається своїм громадянством. На нашу думку, це свідчить про вплив соціальних очікувань на відповіді. У порівнянні з громадянами в середньому студентство чіткіше визначає свою позицію – кількість тих, кому важко відповісти, не перевищила 25% у жодному з наведених питань.

¹ Українське суспільство. 20 років незалежності. Соціологічний моніторинг. Т. 2. Таблиці і графіки. (2011). Київ: Інститут соціології НАН України, 132.

Відзначимо ще одну тенденцію – сума «Так» і «Скоріше так» на пряме перше питання становить 63,4% і майже співпадає з аналогічною (63,8%) на пряме третє, значно поступаючись 48,2% в непрямому другому. Тож таке формулювання питання, на нашу думку, більш точно відображає рівень громадянської ідентичності, ніж «Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину» і «Чи вважаєте Ви себе патріотом України».

Зазначимо: у 2010 році 53 % українців стверджували, що ніколи і нікуди не виїжджали б з місця свого проживання, і це вважалось проявом почуття патріотизму¹, натомість у 2014 році патріотизм і відданість Батьківщині для декількох мільйонів громадян стали синонімами необхідності залишити рідний дім – надовго, а можливо, і назавжди. В результаті соціологи відзначають переважно патріотичну налаштованість студентів з зони АТО, що переїхали, зокрема, до Харкова, що не дивно, оскільки вони не залишили своєї країни². З власних спостережень, проте, зазначимо, що легко виїхали насамперед всі наші знайомі з тривалим досвідом проживання в іншому місті. Значно важче було зробити вибір тому, хто прожив у Донецьку більшу частину свого свідомого життя.

Зазначимо ще раз – кількість впевнених противників будь-яких варіантів відокремлення в березні 2014 року на Донбасі становила хоч і не значну, але сталу більшість – від 51,2% до 56,3% для різних варіантів. Далі спробуємо висловити припущення, чому відділення частини Донбасу від України відбулось швидко і, за великим рахунком, місцевими силами, не отримавши такого значного опору від звичайних громадян, як, наприклад, у Харкові, де з допомогою «туристів»³ облдержадміністрація була захоплена і символи української держави скинуті. Звичайно, в Донецьку також значний внесок в формування ілюзії масової підтримки проросійських мітингів для телевізійної картини зробили привезені з Росії учасники, що було зрозуміло навіть із вживаних ними слів (наприклад, «купорка» – слово з Ростовської області, Ставропольського і Краснодарського краю, в Донецькій області овочі в банках завжди називали «консервація»⁴). Мітинги прихильників єдиної України, після одного з яких загинув Дмитро Чернявський, зарахований згодом до Героїв Небесної Сотні, також були, і флаг України на площі Леніна розгортали⁵. Але проукраїнські громадяни Харкова після побиття продовжували протистояння і досягли перемоги, натомість проукраїнські громадяни Донецька припиняли спроби організованого спротиву і поступово залишали місто⁶.

На нашу думку, показовими для розуміння різниці між громадянською ідентичністю жителів Донбасу і трьох східних областей України, виявленою в аналізованому нами дослідженні, є відсотки відповідей на дуже розлоге і обережне питання «Як Ви вважаєте, чи існують між західними і східними регіонами України настільки глибокі політичні протиріччя, мовні та культурні, економічні диспропорції, що у перспективі вони можуть роз'єднатися і – або створити свої держави, або увійти до складу різних інших держав?». В Донецькій і Луганській областях в березні 2014 року «Так» відповідали 57,7%, ще 26,7% обрали «Важко відповісти» – в сумі 84,4%, натомість в усіх інших регіонах «Так» залишилось у меншості (Центр 15,4%, Захід 19,8%, Схід 35,9%, Південь 48%, Україна в цілому 32,4%).

Бачимо – уявлення щодо можливості розколу лише на Донбасі сягнули критичної межі, і вони більше поширені серед людей старшого віку, що нехарактерно для інших областей: «Так» відповіли 66% у віці за 55 і 49% до 30. Зупинимось і наголосимо – майже половина молоді, яка є провідним носієм громадянської ідентичності нашої країни, була переконана, що роз'єднання регіонів можливе,

¹ Суспільна солідарність в Україні: проблеми і політичні засоби їх вирішення. Аналітична доповідь. (2012), Київ: ІПІЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України.

² Щудло, С.А., Сокурянська, Л.Г., Остроухова, Г.С. (2014). Феномени громадянської ідентичності у контексті еміграційних прагнень сучасних студентів: порівняльний аналіз студентів західного та східного регіонів України. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Випуск 20.

³ Флаг России на здании Харьковской ОГА поднял москвич, 2/03/2014, <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/flag-rossii-na-zdanie-harkovskoy-oga-podnyal-moskvich-499886.html> (2017, січень, 5)

⁴ Москалюк, Т. Революция личных обид, 01/12/2015. *donpress.com*. <<https://donpress.com/blog/revolyuciya-lichnyh-obid>> (2017, березень, 31)

⁵ Профессор ДонНУ Елена Стяжкина: «Мы вернемся в родной Донецк. Я в это верю». *rusevik.ru*. <<https://rusevik.ru/news/279173>> (2017, березень, 31)

⁶ Москалюк, Т. Революция личных обид, 01/12/2015. *donpress.com*. <<https://donpress.com/blog/revolyuciya-lichnyh-obid>>

причому так вважала в тому числі і переважна більшість противників відокремлення: адже серед молоді до 30 років лише 13% хотіли б від'єднати свою Донецьку або Луганську область і доєднати до іншої країни; серед тих, кому за 55 років, таких було 29%.

І коли розпочався процес дезінтеграції (підтримуваний навіть на словах лише 20% населення (за оцінкою д.і.н. О. Стяжкіної)¹, а дієвих учасників – декілька тисяч на дві області), відсутність масового спротиву і швидкий виїзд прихильників єдності Україні за межі «неконтрольованої території» були забезпечені – адже вони були заздалегідь впевнені у можливості такого розколу. Отже, маємо невтішне підтвердження публікацій Б. Палмквіста і Д. Грина, в яких «техніка опитувань з системою прямих (лобових) питань, використовувана представниками Мічиганської школи, критикується як неадекватна і така, що не забезпечує належного рівня інтерпретації отриманої інформації»².

Принагідно згадаємо: Е. Еріксон зазначав, що ідентичність «служе виживанню»³, що можна розуміти як адаптацію індивіда або соціальної групи до політичної ситуації. З'ясуємо, як громадянська ідентичність пов'язана з потребою людини не відрізнитись від більшості. За версією Г.Тарда, вперше опублікованою ще в 1890-му році, здатність до імітації пов'язана зі страхом людини щодо виключення зі спільноти⁴.

Усвідомлення можливостей і переваг, які надає дотримання таких самих дій, як і у більшості представників групи, з якою людина себе ідентифікує, призводить до виконання цих дій (або їх імітації) практично кожним представником групи⁵. Альтернативою, повторимо, є виключення зі спільноти.

Не варто забувати, що мешканці Донбасу традиційно зберігали пострадянську ментальність щодо підтримки будь-яких дій влади й участі у масових акціях лише за ініціативи згори. За роки незалежності, протягом яких в Донецьку та Луганську при владі незмінно до 2014 року були екс-радянські керівники з Партії Регіонів, такий світогляд тільки посилювався. А психологія обраних на вільних виборах політиків відповідає очікуванням їх виборців. Показовим є висловлювання В. Януковича часів його перебування в опозиції 2006 року: «У нас зараз багато дзвінків, багато листів, де люди просять: дайте нам можливість вийти на вулиці, на майдани і висловити свою точку зору». В уявленні як лідера, так і його виборців, людей треба виводити, привозити, давати їм можливість – адже задля вирішення проблем ПР її симпатики не готові виявляти ініціативу. За дослідженнями Інституту соціальної і політичної психології НАН України, перед другим туром виборів-2004 менше 30% прихильників Януковича були готові вийти на вулицю, тоді як кількість виборців Ющенка, психологічно готових захищати свій вибір, перевищила 75%⁶.

Ще одним фактором, про який досить рідко згадують експерти, є пора року: навесні бажання брати участь у протестних акціях і взагалі в політичному житті в Україні зменшується, влітку зовсім зникає, натомість восени підвищується⁷.

Тож «ефект оркестрового вагону» (П. Лазарсфельд), тобто бажання йти за лідером, і «спираль мовчання» (Е. Ноель-Нойман) – не просто прагнення бути на боці того, хто отримав владу, но потреба не відчувати себе в ізоляції, опасіння стати вигнанцем за висловлення своїх політичних уподобань – примушує людей не тільки підтримувати явних переможців, але і щиро помилятися щодо свого позитивного ставлення до них⁸. Підкреслимо – такі ефекти мають місце лише для явного переможця. Умовно кажучи, при розподілі 55-45 більшість меншості залишається на своїй позиції і не змінює свою поведінку, можливо, розподіл дійде до 70-30, не більше, натомість

¹ Стяжкіна, О. Донбас не існує. Тут буде або Україна, або нічого. *theinsider.ua*. <http://www.theinsider.ua/lifestyle/elena-styazhkina-donbass-ne-vernetsya-v-ukrainu-potomu-chto-ego-ne-sushchestvuet/> (2017, березень, 31)

² Попова, О.В. (2002). *Политическая идентификация в условиях трансформации общества*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та., 83.

³ Эрикссон, Э. (1996). *Идентичность: юность и кризис*. Москва: изд. группа «Прогресс», 50.

⁴ Тард, Г. (1892). *Законы подражания*. Санкт-Петербург: Ф. Павленков.

⁵ Попова, О.В. (2002). *Политическая идентификация в условиях трансформации общества*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та., 76.

⁶ Чому розколеться ПiСУАР-2 і що варто будувати натомість, 03/07/2006. *pravda.com.ua*. <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/07/3/4401617> (2017, березень, 11)

⁷ Биченко А. *Чому Майдани відбуваються восени*, 22/11/2016. *uceps.org*. http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=6258 (2017, березень, 11)

⁸ Попова, О.В. (2002). *Политическая идентификация в условиях трансформации общества*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та., 76.

за результату 85-15 вся меншість або дійсно перейде на позиції 85%, або виїде, або імітуватиме приєднання. Скоріше за все, дослідження, які більш точно встановлюють межу такого переходу, були проведені, але поки що не знайдені нами.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що ідеї відокремлення і зміни державної приналежності території набувають популярності під час підвищення суспільної уваги до них, коли відбуваються події, що дозволяють уявити реальність подібних сценаріїв. Після того, як питання відокремлення вирішено, відсоток явних прихильників протилежної думки значно зменшується. Якщо створена ілюзія повної перемоги певної політичної сили – її противники зникають з поля зору суспільства, і не виявляють себе під час прямих опитувань.

References:

1. 2016 god blizitsja k svoemu zaversheniju [2016 is coming to its end]. *lingvolive.com*. <<https://www.lingvolive.com/ru-ru/community/posts/623767>> (2016, gruden', 18) [in Russian].
2. Absolutnoe bol'shinstvo krymchan nazyvalo Ukrainu svoej Rodinoj za chetyre mesjaca do anneksii, [The absolute majority of the Crimeans called Ukraine Ukraine their Motherland four months before annexation] 27/03/2014. *odnako.su*. <<http://odnako.su/news/politics/-46823-absolutnoe-bolshinstvo-krymchan-nazyvalo-ukrainu-svoey-rodinoy-za-chetyre-mesyaca-do-anneksii/>> (2017, gruden', 29) [in Russian].
3. Arhipov, A. Kanada terjaet Kvebek [Canada loses Quebec], 07/09/2012, *vesti.ru*. <<http://www.vesti.ru/doc.html?id=900721>> (2016, gruden', 29) [in Russian].
4. By`chenko A. *Chomu Majdany` vidbuvayut`sya voseny`* [Why the Maidans are taking place in the autumn], 22/11/2016. *uceps.org*. <http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=6258> (2017, berezen', 11) [in Ukrainian].
5. Chomu rozkolet`sya PiSUAR-2 i shho varto buduvaty` natomist` [Why will PISUAR-2 split up and what should be built back], 03/07/2006. *pravda.com.ua*. <<https://www.prawda.com.ua/rus/articles/2006/07/3/4401617>> (2017, berezen', 11) [in Ukrainian].
6. Chy` vlasty`vi ukrayincyam nastroyi separaty`zmu [Are the Confessions of the Ukrainians?], 11/04/2014. *dif.org.ua*. <<http://dif.org.ua/article/chi-vlastivi-ukraintsyam-nastroi-separatizmu>> (2017, lyuty`j, 13) [in Ukrainian].
7. Donald Trump. *Internet Movie DataBase imdb.com*. <<http://www.imdb.com/name/nm0874339/reference#actor>> (2016, грудень, 29) [in English].
8. Dvizhenie za nezavisimost' Kvebeka [Québec Independence Movement], 05/08/2012. *propagandahistory.ru*. <<http://propagandahistory.ru/672/Dvizhenie-za-nezavisimost-Kvebeka>> (2016, gruden', 29) [in Russian].
9. *Flag Rossii na zdanie Har'kovskoj OGA podnyal moskvich* [The flag of Russia for the building of Kharkiv OGA was picked up by Muscovites], 2/03/2014, <<http://www.segodnya.ua/politics/pnews/flag-rossii-na-zdanie-harkovskoy-oga-podnyal-moskvich-499886.html>> (2017, sichen', 5) [in Russian].
10. Jerikson, Je. (1996). *Identichnost': junost' i krizis* [Identity: youth and crisis]. Moskva: izd. gruppya «Progress», 50. [in Russian].
11. John McCain. *Internet Movie DataBase imdb.com*. <http://www.imdb.com/+_name/nm0564587/reference#actor> (2016, грудень, 29) [in English].
12. Moskaljuk, T. *Revoljucija lichnyh obid* [Revolution of Personal Injustice], 01/12/2015. *donpress.com*. <<https://donpress.com/blog/revolyuciya-lichnyh-obid>> (2017, berezen', 31) [in Russian].
13. Popova, O.V. (2002). *Politicheskaja identifikacija v uslovijah transformacii obshhestva* [Political identification in the conditions of society's transformation]. Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 83. [in Russian].
14. Professor DonNU Elena Stjazhkina: «My vernemsja v rodnoj Doneck. Ja v jeto verju» [Professor DonNU Elena Styashkina: "We will return to our native Donetsk. I believe in it."]. *rusevik.ru*. <<https://rusevik.ru/news/279173>> (2017, berezen', 31) [in Russian].
15. Referendum shhodo chlenstva Vely`koyi Bry`taniyi v YeS [Referendum on UK Membership in the EU] 2016, *uk.wikipedia.org*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Referendum_shhodo_chlenstva_Vely`koyi_Bry`taniyi_v_YeS> (2016, gruden', 29) [in Ukrainian].
16. Referendum shhodo suverenitetu Kvebeku [Referendum on Quebec sovereignty] 1980. *uk.wikipedia.org*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Referendum_shhodo_suverenitetu_Kvebeku_1980> (2016, gruden', 29) [in Ukrainian].
17. Referendum shhodo suverenitetu Kvebeku [Referendum on the sovereignty of Quebec] 1995. *uk.wikipedia.org*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Referendum_shhodo_suverenitetu_Kvebeku_1995> (2016, gruden', 29) [in Ukrainian].
18. Shhudlo, S.A., Sokuryans`ka, L.G., Ostrouxova, G.S. (2014). Fenomeny` gromadyans`koyi identy`chnosti u konteksti emigracijny`x pragnen` suchasny`x studentiv: porivnyal`ny`j analiz studentiv zaxidnoho ta svidnoho regioniv Ukrainy` [Civic Identity Phenomena in the Context of Emigration Aspirations of Modern Students: A Comparative Analysis of Students in the Western and Eastern Regions of Ukraine]. *Metodologiya, teoriya ta prakty`ka sociologichnogo analizu suchasnogo suspil`stva* [Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society.]. Vy`pusk 20. [in Ukrainian].
19. Sladky`j, D. (2008) Nacional`na identy`chnist` yak faktor nacional`noyi ta mizhnarodnoyi bezpeky` [National identity as a factor of national and international security]. *Polity`chny`j menedzhment* [Political Management], 2008, nr.2. [in Ukrainian].

20. Sociologichni doslidzhennya: Regiony` Kry`m [Sociological research: Regions: Crimea]. *uceps.org*. <http://www.uceps.org/ukr/socpolls.php?cat_id=191> (2017, lyuty`j, 13) [in Ukrainian].
21. Styazhkina, O. Donbasa ne isnuye. Tut bude abo Ukrayina, abo nichogo [Donbass does not exist. There will be either Ukraine or nothing]. *theinsider.ua*. <<http://www.theinsider.ua/lifestyle/elena-styazhkina-donbass-ne-vernetsya-v-ukrainu-potomu-chto-ego-ne-sushchestvuet/>> (2017, berezen`, 31) [in Ukrainian].
22. *Suspil`na solidarnist` v Ukrayini: problemy` i polity`chni zasoby` yix vy`rishennya*. Anality`chna dopovid` [Public Solidarity in Ukraine: Problems and Policy Tools for their Solution. Analytical report]. (2012), Ky`yiv: IPIEND im. I.F.Kurasa NAN Ukrayiny` [in Ukrainian].
23. Tard, G. (1892). *Zakony podrazhanija* [Laws of imitation]. Sankt-Peterburg: F. Pavlenkov. [in Russian].
24. Ty`shhenko, Yu., Gorobchy`shy`na, S. (2010) *Gromadyans`ke suspil`stvo v Ukrayini ta «polity`ka identy`chnosti»* [Civil Society in Ukraine and "Identity Policy"]. Ky`yiv: Ukrayins`ky`j nezalezhny`j centr polity`chny`x doslidzhen`, 26 [in Ukrainian].
25. Ukrayina, shho vtraty`la Kry`m, chy` Kry`m, shho vtraty`v Ukrayinu? [Ukraine that lost the Crimea, or the Crimea that lost Ukraine?] 23/04/2014 *akulamedia.com*. <<http://akulamedia.com/ukraina-scho-vtratila-krim-chi-krim-scho-vtratit-ukrainu>> (2017, berezen`, 11) [in Ukrainian].
26. *Ukrayins`ke suspil`stvo. 20 rokiv nezalezhnosti. Sociologichny`j monitory`ng. T. 2. Tably`ci i grafiky`* [Ukrainian society. 20 years of independence. Sociological monitoring. T. 2. Tables and graphs.]. (2011). Ky`yiv: Insty`tut sociologiyi NAN Ukrayiny`, 132. [in Ukrainian].
27. Yaky`menko, Yu. Bil`shist` gromadyan xotila b py`shaty`sya svoeyu derzhavoyu i py`shayet`sya neyu [Most citizens would like to be proud of their state and proud of it], 09/07/2016. *tyzhden.ua*. <<http://tyzhden.ua/Society/169034>> (2017, berezen`, 12) [in Ukrainian].
28. Yer`omy`n, M. (2016). Universal`nist` kinematografu u mizhnarodnij polity`chnij komunikaciyi [The versatility of cinema in international political communication]. *Polity`chne zhy`ttya* [Political life], 1-2, 119-125. *jpl.donnu.edu.ua*. <<http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/2686/2720>> (2016, gruden`, 29) [in Ukrainian].